



Köy Yaşamında Engelli Birey Olma Deneyimi: Nitel Bir Araştırma Örneği*

The Experience of Being an Individual with Disabilities in the Life of the Village: A Qualitative Research Example

Gamze SU**, Esra BURCU SAĞLAM***

Öz

Bireyin biyolojik ve fiziksel eksiklikleri ya da farklılıkları olarak tanımlanan “engellilik” kavramı, günümüzde engelli bireyin kendisi ve diğerleriyle kurduğu ilişkileri dikkate alarak sosyal ve kültürel bağlamda yeniden tanımlanmaktadır. “Engel durumu”, bireyin bedenine işaret eden ve bedensel aktivitelerinin kısıtlılık hali ile ilgili olmakla birlikte “engelli olma durumu” bireyin günlük hayatında, iş ve arkadaş çevresinde, aile bireyleriyle olan iletişimde kısacası sosyal yaşamında karşılaştığı olumsuz tutum ve eylemlerle inşa edilen bir durumdur. Bireyin engellilik durumu sahip olduğu sosyal ve kültürel ortama göre diğer bir ifadeyle yaşadığı sosyal ve kültürel çevreye göre göreceli bir hal alabilir. Buna göre bireyin kırsalda yaşaması ile kentte ve hatta kentin hangi mahallesinde yaşadığı onun sosyal engellenmelerle karşılaşmasında belirleyici olabilir. Bu bağlamda engellilik farklı sosyal faktörlerle birlikte düşünülmelidir. Çalışmada, yaşanan mekânın kırsal odayına dikkat çekilmek istenmiş ve köyde yaşam süren engelli bireylerin deneyimleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu bireylerin kendi bakış açılarında engelliliği nasıl tanımladıklarının ve “köyün” onların yaşamında sosyal engellenmeler açısından nasıl bir rol oynadığının sergilenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde derinlemesine görüşmeler ve katılımlı gözlemlerle bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, engelli bireylerin ihtiyaçlarının yaşadıkları mekânların özelliklerine göre şekillendiği görülmüştür. Bu durum köyde yaşayan engelli bireyleri sosyal hak ve hizmetlere erişimde dezavantajlı bir konuma getirmektedir. Diğer bir sonuç ise köyde yaşayan engelli bireyler ‘acıma’, ‘dışlanma’, ‘alay edilme’ gibi olumsuz kültürel tanımlamalara maruz kalmaktadırlar.

Anahtar sözcükler: Köy, engellilik, sosyal engellenme, saha çalışması, sosyo-mekân,

Abstract

The concept of “disability”, defined as the biological and physical deficiencies or differences of the individual, is redefined in a social and cultural context today, taking the relationships of the disabled individual with himself/herself and others into account. Although “disability” is related to the limitation of the body and physical activity of the individual, “the state of being disabled” is a situation that is built in daily life, around colleagues and friends, in communication with family members; in short, through social actions and negative attitudes encountered in life. The disability of the individual may become related to the social and cultural environment in which he or she lives, in other words, according to the social and cultural environment in which he/she has. Accordingly, the fact that the individual lives in the countryside and not in the city or even the neighbourhood of the city he or she lives in can be decisive as to the encounters with social obstacles. Thus, disability should be considered in conjunction with the environment of different social factors. The current study aims to draw attention to the rural focus of the living space. In this context,

* Bu makale, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Prof. Dr. Esra BURCU SAĞLAM’ın danışmanlığında yazılan Köyde Yaşayan Engelli Bireyler Üzerine Nitel Bir Araştırma başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doktora öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: gamzesu09@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9531-8470

*** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, e-posta: esburcu@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1254-8535

the experiences of disabled people living in the village are tried to be understood. It aims to demonstrate how these individuals define disability from their point of view and how the "village" plays a role in their lives in terms of social disabilities. Within the framework of this aim, fieldwork was carried out along with in-depth interviews and participatory observation. It was observed that the needs of the disabled individuals are shaped according to the characteristics of the places in which they live. Thus, the access of disabled people living in the village to social rights and services is hindered. The other important result is that the individuals with disabilities are more exposed to certain situations and attitudes in the village, including social labelling such as pity, exclusion and ridicule.

Keywords: Village, disability, fieldwork, social prevention, socio-location.

Giriş

Engellilik kavramıyla ilgili yapılan çalışmalar, özellikle Batı literatüründe, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artış göstermektedir. Bu durumun oluşmasındaki en önemli etken İkinci Dünya Savaşı sonucunda artan engelli birey nüfusudur. Yeti yitimiyle dünyaya gelen ya da kaza, hastalık, savaş gibi nedenlerle yeti kaybı yaşayan bireyler, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeniden yapılanmaya gitmek isteyen Batılı ülkeler için birer iş gücü kaynağı olarak görülmüştür. Bu durumun bir sonucu olarak engelli bireyler, tıbben tedavi edilmeye çalışılmış ya da bedensel veya zihinsel açıdan anormal ölçüde eksikliği ya da yetersizliği olduğundan "normal" faaliyetlere katılamayan insan grubu olarak nitelendirilmişlerdir (Thomas, 2011, s.31).

1970'li yılların sonunda İngiltere başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde engellilik ve engelli olma kavramları üzerine çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu çalışmalar, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından engelliliği tıbbi bir eksiklik olarak tanımlayan açıklamalara karşı çıkmış ve engelliliğin hem fiziki hem de tutumlarla alakalı olduğunu ifade etmiştir. Thomas'a göre engellilik (2011, s. 31), engelli olmayan çoğunluğun engelli bireylerin önüne koyduğu olumsuz yargılar ve davranışlar sonucunda oluşmaktadır. Bu bakış açısı engelliliği oluşturan unsurların sosyal hayat, toplum-birey ilişkisi, önyargı, ayrımcılık, kültürel etmenler gibi topluma dayanan, toplumun bireyle olan paylaşımından ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle engellilik, bireyin fiziki farklılıklarının yanında bireyin içinde bulunduğu toplumsal hayatın engelli bireye kültürel, sosyal, mekânsal, ekonomik bariyerler yaratması nedeniyle oluşmaktadır.

Engelli bireyler, dâhil oldukları kültür tarafından belirlenen ve "normal" olarak kabul edilen bazı roller ve sorumlulukları yerine getirirken birtakım aksamalarla karşılaşabilmektedir. Bu durum engelli bireylerin sosyokültürel yapı içerisindeki diğer üyeler tarafından her şeyi yapabilecek bireyler olarak algılanmamalarına (Burcu, 2011, s. 39-41) hatta "kayda değer bulunmayan", "itibar edilmeyen", "önemszenmeyen", "ikinci plana itilen bireyler" olarak etiketlenmelerine yol açan kültürel tanımlamalara maruz kalmalarına neden olmaktadır (Goffman, 1968'den aktaran Burcu, 2011, s. 41). Bu durum engelli bireylerin kendi yaşam alanlarından dışarıya çıkmayı reddetmesine yol açarak hem engelli bireyin kendisini hem de diğerleriyle kurduğu yakın sosyal ilişkilerin olumsuz etkilenmesine neden olmaktadır.

Belirtilenlerin ışığında çalışmada "engelli bireye yönelik olumsuz kültürel tanımlamayı" köy sosyal mekânında yaşamayı deneyimleyen engelli bireylerin gözünden anlamak, engelli bireylerin köyde yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini, hangi sosyal engellenmelerle (etiketlemeler, dışlanma, iş, eğitim alanında fırsat eşitsizlikleri, ulaşım ve erişebilirlikte kısıtlılık gibi) karşılaştıklarını onların gözünden ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın Türkiye'de yaşayan engelli bireyler için köy yaşamının avantaj ve dezavantajlarının neler olabileceği hususunda bir fikir vermesi, konuyla ilgilenenlere ışık tutması ve bu çerçevede literatüre katkı sağlayabilmesi umulmaktadır. Bu çalışmada araştırmacı, köy yaşamını engelli bireylerin gözünden anlama amacı içinde engelli bireylerle birlikte köy yaşamını deneyimleme çabası içinde olmuştur.

Sosyal Bir Mekân Olarak Köy ve Engellilik İlişkisi

Günümüzde engellilik tartışmaları sıklıkla engelli bireyin dâhil olduğu sosyal ve kültürel çevresine, aile, arkadaş, komşu vb. sosyal grupların içindeki konumlarına, eğitim düzeylerine, ekonomik durumlarına, imkânlarla erişebilirlik düzeylerine, toplumsal cinsiyet rollerine, engelli bireylere yönelik tutum, düşünce ve davranışlara odaklanmaktadır. Türkiye'de istatistiki olarak engelli bireylerin sayıları henüz tam olarak belirlenmemiş ancak 1990'lı yıllardan itibaren çeşitli araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar

arasında yer alan Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 2002 yılında yapılan *Türkiye Özürlüler Araştırması* (DİE, 2002) sonuçlarına göre Türkiye’de yaşayan engelli bireyler, toplam nüfusun %12,29’nu oluşturmaktadır. Yine 2010 yılında Türkiye İstatistik Kurumunun gerçekleştirdiği *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması* (TÜİK, 2010), sonuçlarına göre Türkiye’de yaşayan engelli bireylerin %62,4’ü kentte, %37,6’sı ise köyde yaşamaktadır.

Ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde engellilik sosyolojisiyle ilgili çalışmaların hızla arttığı görülsede yapılan çalışmalar arasında engelliliği sosyo-mekânsal etkileşim çerçevesinde ele alan çalışmaların yeterli sayıda olmadığı görülmektedir. Engellilik ve sosyo-mekân ilişkili çalışmalar (Kaplan ve Öztürk 2004, Atıcı 2007, Koca 2010, Çağlar 2012, Uslu ve Shakouri 2012, Yılmaz ve Çakırer Özservet 2013, Sağlık, Sağlık ve Kelkit 2014, Gleeson 2011, Seekins ve diğerleri 2011) genellikle engelli bireylerin kentte bağımsız hareket etmesi ve evrensel tasarım gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalar arasında yer alan Gleeson (2011)’ın, *Can Technology Overcome the Disabling City?* başlıklı çalışmasında, Kuzey Amerika, İngiltere, Avustralya gibi çağdaş ülkelerdeki erişilemezlik ve çevresel dışlanma sorunlarını kentsel açıdan ele alarak engelli bireylerin ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmektedir. Seekins ve diğerleri (2011) ise, *The Future of Disability and Rehabilitation in Rural Communities* isimli çalışmalarında kırsal Amerika’da yaşayan engelli bireylerin karşılaştıkları güçlükleri eğitim, istihdam ve ekonomik katılım, sağlık, bağımsız yaşam ve sosyal hizmetler alt başlıklarında inceleyerek, kırsal Amerika ve engelliliğin birbirine entegre edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.

Bu nedenle engelliğin köy yaşamında nasıl inşa edildiği, köyde yaşayan engelli bireylerin ne gibi sosyo-demografik, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel özelliklere sahip olduğu, hangi olumlu ya da olumsuz şartlarla karşılaştıkları, kentte yaşayan engelli bireylere kıyasla yaşadıkları sosyal engellenmelerin karşılaştırılması odağında çalışmalara ihtiyaç vardır.

Bireyler ve toplumlar arasındaki sosyal ilişkiler, bireylerin ve toplumların yaşam alanı olarak kullandıkları mekânlarla doğrudan ilişkilidir. Kurulu çevre içerisinde hayatlarını sürdüren bireylerle sosyal mekânlar birbirlerinin yaşamlarını etkileyerek toplumların kimliklerinin oluşmasını sağlar. Hem mekân hem de toplum birbirini üretir, yapılandırır ve değiştirir. Böylece toplum mekânı inşa ederken, mekân da toplumda sosyal ilişkilerin oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olur (Işık, 1994’den aktaran Önver Şiriner, 2014, s.40-43). Toplumsal ilişkilerde mekânlar, bedenlerin nasıl algılanacağını belirleyen önemli bir dinamiktir. Günlük yaşam içerisinde normal ve normal olmayan bedenler aynı mekânı deneyimlerken farklı yaşantılar üretir, toplumsal olanla karşılıklı ilişki içerisinde bulunurlar. Mekânın deneyimlenmesinde ilk araç olan beden, mekânı keşfederek etkileşime girer ve deneyimlediği mekânı kendi bedenine uyum sağlayacak bir dönüşüme uğratmaya çalışır (Önver Şiriner, 2014, s. 41). Bu durum bedenin dâhil olduğu sosyo-mekânın yaratmış olduğu sınırlılıklar içerisinde kültürel olarak tanımlanmasına yol açar.

Mekânsal yaşam alanlarımızdan biri olan köyler, sahip oldukları fiziki şartlar ve kültürel özelliklerin birleşmesiyle sosyal bir mekân inşası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda köy, mekân ile beden arasındaki sosyal ilişkiyi diğer bir ifadeyle köy ve engellilik ilişkisini inşa etmektedir. Bu inşa sürecinde köyler, kendi özelliklerini yaratarak kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan kentlerden farklı nitelikler oluşturmaktadırlar (Su, 2016, s. 38). Bu durum engelli bireylerin köy sosyal mekânında, coğrafi engeller, iklim sınırlılıkları, sağlanan hizmetlere uzaklık ve bunlara ulaşmada yetersiz araçlar, sosyal ve kültürel farklılıklar, değişime direnç, dışarıdaki birisinden ziyade aynı yerdeki bireylere güvenme, yetersiz maddi imkânlar, uzman personelin yetersizliği gibi zorluklarla karşılaşmasına neden olmaktadır (Reid ve Bross, 1993, Sontag, Schacht, Horn ve Lenz, 1993’ den aktaran Kargin, 2001, s. 51-52).

Yaşanılan bölge ya da yerleşim yeri, engelli bireylerin eylem sınırlılıklarını belirleyen önemli bir sosyal faktördür. Engelli bireyin kent ya da köyde yaşaması; onun iş, okul, ev, akrân ilişkileri gibi alanlarda hem kültürel hem de fiziki çevreye katılımının sınırlanmasında önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda içinde yer alınan sosyal mekânlar engelli bireylerin sosyal ve kültürel ilişkilerinin niteliğini belirleyen önemli bir unsurdur (Burcu, 2015, s. 129). Seekins ve diğerleri (2011) önemli bir gerçeklik olarak köyde yaşayan engelli bireylerin eğitim, istihdam, ekonomik katılım, sağlık ve bağımsız yaşam gibi alanlardaki sorunlarının tespitinde ve çözüm üretiminde henüz yeterli çalışmaların yapılmadığını ve bu bağlamda köyde yaşayan engelli bireylerin gözden kaçırılmış ve yeterince ilgilenilmemiş bireyler olduğunu belirtmektedirler. Bu vurgu üzerinden düşünüldüğünde Türkiye’de 1990’lardan sonra başlanmış olan

sosyolojik araştırmalarda engellilik ve yaşanılan mekânı birlikte ele alan çalışmaların yapılmasına da ihtiyaç olduğu söylenbilir.

Araştırmanın Yöntemi

Köyde yaşayan engelli bireylerin “sosyal engellenme” odağında hangi durumlarla karşılaştıkları ve bu durumlar karşısında ne tür tepkiler gösterdiklerini anlama ve gerçekçi bir tavırla ortaya koyabilme hedefini benimseyen bu çalışmada, nitel araştırma stratejilerinden biri olan katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşmelerin kullanıldığı “saha araştırması” (fieldwork) stratejisi kullanılmıştır. Çalışma süresince araştırmacı, engelli bireylerin yaşadıkları beş köye giderek engelli bireylerin köy yaşamlarını bizzat yerinde incelemiş, bu bireylerin yaşamlarına dâhil olmaya çalışmıştır. Böylece araştırmacı köy yaşamına katılarak birinci elden gözlemler elde ederek verilere ulaşmıştır. Engelliliğin köy sosyal mekânında nasıl inşa edildiğini ve engelli bireylerin köyde yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini betimlemeyi ve anlamayı amaçlayan bu çalışmada aşağdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Köyde yaşayan engelli bireylerin gözünden ‘engelli olmak’ ne demektir?
2. Köyde yaşayan engelli bireylerin sosyal ilişkileri nasıldır?
3. Köyde yaşamak engelli bireyler için hangi sorunları beraberinde getirmektedir?
4. Köyde yaşayan engelli bireyler hangi kültürel tanımlamalar ve etiketlenmelerle karşılaşmaktadır?
5. Engelli bireylere göre köyde ve kentte yaşamanın avantaj ve dezavantajları nelerdir?

Veri Toplama Süreci

Nitel araştırma yöntemlerinden saha çalışması stratejisinin uygulandığı bu çalışmada derinlemesine görüşme ve katılımlı gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Araştırmacı derinlemesine görüşme tekniği ile araştırdığı konunun bütün boyutlarını kapsayan, daha çok açık uçlu soruların sorulduğu ve detaylı cevapların alındığı bir sistemi uygular ve bu sayede katılımcıyla yüz yüze, birebir görüşmeler gerçekleştirerek bilgi edinir (Tekin, 2006, s. 101). Gözlem tekniklerinden birisi olan katılımlı gözlem yöntemiyle araştırmacı, araştırma süresi boyunca çalışma alanına katılarak daha içeriden bir bakış açısı ve öznel veriler elde eder (Creswell, 2015, s. 166-167). Yukarıda ifade edilenler ışığında köyde yaşayan engelli bireylerin, kendi sosyal mekânlarında günlük hayatlarına katılımlı gözlem ve derinlemesine görüşmeler aracılığıyla dâhil olmanın daha kapsamlı ve gerçekçi verilerin elde edilmesine katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu amaçla çalışmanın araştırma sahası Çanakkale’nin Gelibolu ilçesine bağlı Bolayır, Değirmendz, Ilgardere, Galata ve Koruköy olmak üzere beş köy olarak belirlenmiştir. Bu köylerde araştırmacı yaklaşık dört ay boyunca verilerini toplamış ve değerlendirmiştir.

Katılımcılar

anakkale’nin dört farklı köyünde (Bolayır, Değirmendz, Koruköy, Galata) yaşayan katılımcıların dördü erkek biri kadındır. Katılımcılardan ikisi görme engelli, diğerleri ise bedensel engellidir. Katılımcıların ortak özelliği doğdukları andan itibaren köy yaşamını tecrübe etmiş olmalarıdır. Erkek katılımcıların  evli, biri ise hiç evlenmemiştir. Kadın katılımcı ise iki evlilik gerçekleştirmiştir. İlk eşinden boşanmış, ikinci evliliğinde ise eşi vefat etmiştir. Katılımcılar 30-80 yaş aralığında yer almaktadırlar. Bu kapsamda görüşmeye dâhil edilen katılımcılar köyde engellilik hayatını deneyimlemiş yetişkin bireylerden oluşmaktadırlar.

Araştırmaya ek olarak daha derin bilgilere ulaşmak amaçıyla Ilgardere köyünde yaşayan engelli çocuğu bulunan iki anneyle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Engelli çocuğu bulunan ilk katılımcı (KA1) 13 yaşında çoklu engele sahip (konuşma ve zihinsel engelli) bir kız çocuğu annesidir. Katılımcı 40 yaşında, ilkokul mezunu, eşi emekli ve tüm yaşamını köyde geçirmiştir. Diğer katılımcı (KA2) ise 65 yaşında altı ocuk sahibidir. ocuklarının ikisi bedensel, konuşma ve işitme engellidir. Katılımcı tüm yaşamını köyde geçirmiştir ve ilkokul mezunudur. Eşi çiftçilikle uğraşmaktadır. Her iki anne de yaşamlarını köyde geçirmekte ve engelli çocuklarıyla köyde yaşamayı tecrübe etmektedir. Bu sayede köyde engelli çocuğu olan annenin de deneyimlerine dair bilgiler elde edilmiştir. Çalışmanın etik kuralları bağlamında

katılımcılara kodlar verilmiştir. Bu kodlar engel türleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Katılımcı=K; Katılımcı Sayıcı=1, 2, 3, 4, 5 ve Engel Türü= Bedensel (B), Görme (G) şeklindedir. Engelli çocuğa sahip anneler ise KA1 ve KA2 olarak ifade edilmiştir. Doğrudan görüşülen katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcılar	Cinsiyet	Doğum Yeri	Medeni Durum	Yaş	Eğitim	Yaşanılan Yer	Engel Durumu
K1B	Erkek	Köy	Bekâr	33	Lise	Bolayır	Bedensel
K2G	Erkek	Köy	Evli	36	İlkokul	Bolayır	Görme
K3B	Erkek	Köy	Evli	76	Okuryazar*	Değirmendüzü	Bedensel
K4B	Erkek	Köy	Evli	45	İlkokul	Galata	Bedensel
K5G	Kadın	Köy	Dul	59	Okuryazar*	Koruköy	Görme

* Katılımcı okuryazardır ancak herhangi bir okul mezunu değildir.

Saha Deneyimi ve Saha Dinamikleri

Araştırmacının sahaya ilişkin ön gözlemlerinin olması ve o bölgede yetişmesi katılımcılarla kolay iletişim kurmasını sağlamıştır. Araştırmanın farklı köylerde gerçekleştirilmesi birden fazla köy deneyimine ulaşmasına yardımcı olmuştur. Bu kapsamda araştırmacı, katılımcıları dört ay boyunca köy ortamında gözlemlemiş, kendileriyle evlerinde, kahvehanelerde ve köy meydanlarında görüşmüştür. Görüşmeler dört ay boyunca her bir katılımcı ile tekrarlı olarak en az 30-45 dakika sürecek şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırmacı, katılımcılar ile ilk görüşmesini tanışma olarak gerçekleştirmiş ardından katılımcıların belirlemiş olduğu tarihlerde üç kez daha görüşme yapmış, günlük rutinlerine eşlik edilmiştir. Bu bağlamda her bir katılımcı ile toplamda yaklaşık sekiz saatlik bir kayıt süresine erişilmiştir. Diğer yandan engelli çocuğu olan annelerle ilk tanışma görüşmesi dışında ikişer görüşme daha gerçekleştirilmiş, bu görüşmeler yaklaşık 20-30 dakika sürmüştür. Toplamda ulaşılan kayıt süresi ise yaklaşık iki saattir.

Araştırmacı, katılımcılara anahtar kişi olan muhtar sayesinde ulaşmıştır. Çalışmanın farklı köylerde gerçekleşmesi, köyden kente göçün bir sonucu olarak köyde yaşayan birey sayısının az olması, engelli bireylere ulaşmada zorluklar yaşanmasına neden olmuştur. Diğer yandan engelli bireylerle ve sosyal yaşamları engelli çocuklarına bakmaları nedeniyle kısıtlanmış bireylerle görüşmeler yapmak araştırmacının yoğun duygular yaşamasına neden olmuş, bu sayede araştırmacı çalışma boyunca duygularını kontrol altına almayı öğrenme deneyimi yaşamıştır.

Verilerin Analiz Süreci

Araştırmacı sahada uyguladığı gözlemler, görüşmeler, not alma ve ses kaydı ile elde ettiği verileri öncelikle transkript etmiş ve bu transkriptleri birçok defa okuyarak çözümlenmeye çalışmıştır. Bu çerçevede çözümlenme sürecinde ilk olarak kodlara ayırma işlemi yapılmış ve kodlar arasında temalara ulaştırılacak ortak fikirleri bir araya getirecek şekilde bağlamsal bir çözümlenme izlencesi takip edilmiştir. Son olarak elde edilen veriler yorumlanmıştır. Bu süreçte Glaser ve Strauss (1967)’un kodlama süreci benimsenmiştir. Onların da belirttiği gibi bu çalışmanın veri toplamayla eş zamanlı gerçekleşen veri analiz sürecinde ilk olarak açık kodlama kullanılarak araştırma problemlerinden, literatürdeki kavramlardan ve elde edilen ham verilerden hareketle basit kategoriler oluşturulmuş, ardından eksen kodlama ile elde edilen kategoriler bağlamsal olarak birleştirmiş ve genel temalara ulaştırıcı seçici kodlama ile verilerin üzerinden son kez geçilmiş, çalışmanın ana temalarına ulaşılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Çalışmada elde edilen bulgular, araştırma problemleri bağlamında dört tema altında ele alınarak yorumlanmıştır. Bu temalar; *sosyal hayata katılım problemleri*, *engelli bir birey olarak köyde yaşamak*, *köy sakinlerinin engelliliğe ilişkin bakış açısı*, *engelli bireylerin kendilerine ilişkin bakış açıları* şeklindedir.

Sosyal Hayata Katılım Problemleri

Sosyal hayata katılım teması; ‘aile içi ilişkiler: ilgili, korumacı, eğitimsiz ebeveynler’, ‘eş seçimi- evlilik: çekinme, güvenememe, istenmeme duygusu’, ‘evlilikte engelli kadın olma’, ‘akrabalık, arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri: mesafeli, samimi ve sıkıntılı ilişkiler’ alt temaları altında açıklanmıştır.

Aile İçi İlişkiler: İlgili, Korumacı, Eğitimsiz Ebeveynler

Aile, sahip olduğu kültürel birikimle engelli bireye ya da engelli çocuğa ilişkin kültürel ve sosyal anlamları üreten ya da bu anlamları yeniden inşa eden, aktaran önemli bir birimdir. Bu işlevinden dolayı aile içi ilişkiler özellikle engelli çocuk, ebeveyn ve kardeşler arasındaki ilişkiler önemsenmelidir (Burcu, 2015, s. 95). Engelli çocuk ve ebeveyn arasındaki sosyal ilişkinin oluşmasında engelli çocuğun yaşı, engel türü, engelliliğin ne zaman fark edildiği, engel derecesi, anne-babanın yaşı, eğitimi ve sosyo-ekonomik durumları, aldıkları sosyal yardımlar, anne-babanın birlikte ya da ayrı yaşamaları, yaşadıkları bölge, toplumsal cinsiyet rolleri gibi birçok unsur etkili olmaktadır (Aysan ve Özben, 2007, s. 2).

Burcu (2007, s. 83)’nin *Türkiye’de Özürlü Birey Olma: Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma* başlıklı çalışmasının sonuçlarına göre engelli çocukların engellilik durumunu fark etmede, dillendirmede ve çaba göstermede anneler önemli bir rol oynamaktadır. Bu çalışmanın da önemli bir bulgusu katılımcıların engellilik halini ilk fark eden kişinin anneleri olduğudur.

Doğuşta ilk başta bir şey anlamamışlar, üç aylıkken menenjit geçirmişim, işte o zaman annem anlamış beni, kolumu...(K4B)

Annemde de görme bozukluğu var ama ona rağmen ilk anlamış beni annem, elini uzatmış bakmış ele değil sese gidiyorum işte o zaman demiş (K5G).

Benzer şekilde engelli çocuğu bulunan annelerle yapılan görüşmelerde de bu duruma dair destekleyici ifadelere rastlanılmıştır.

On üç yaşına geldiğinde baktım topallamaya başladı, hemen götürdük doktora büyük hastanelere götürün dediler (KA1).

Yirmi günlük havale geçirdiğinden havasız kaldı, öyle kaldı yani, baktım konuşamıyor, oynamıyor bacakları. Yedi yaşına kadar hep sırtımda taşıdım (KA1).

Bireyin engelli olma halini ilk fark eden kişinin anne olması, toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ele alınmalıdır. Aile kurumunda kadın, ev içi sorumlulukları yerine getiren, eş ve çocuklar ile ilgilenen kişi olarak tanımlanmaktadır. Çocuğa bakmakla yükümlü görülen kadın, engelli birey ile doğrudan ilişki içerisinde olduğu için engellilik sürecini ilk fark eden ve bu süreçte etkin rol oynayan kişi konumundadır. Engel durumunu fark eden anne çoğu zaman engelli çocuğu ile yoğun bir ilişki ağına girmekte ve bireyin engel durumunu benimsemesinde ya da alışmasında ve toplumsal sürece uyum sağlamasında anne önemli bir role sahiptir. Özellikle bakım ve tıbbi tedavi süreçlerinde anneler daha fazla yardımcı olmaktadır.

Babam ile tabi bir mesafe var baba olduğundan, annem sağken her şeyimle annem ilgileniyordu benimle çok ilgiliydi, bakardı bana ama şimdi kardeşim yardımcı oluyor (K1B).

Aile ilişkilerimiz iyiydi, annemin ilgisi biraz daha fazla oldu, babam rahmetli ile normaldi (K2B).

Annem ilgilendi bizle o da göremezdi, babam küçük öldü kaldık dört tane annem napsın (K5G).

Engelli çocuğu olan babaların, genelde, çocukla ilgilenmede annelerden daha az işlevsel olduğu, annelerin daha fazla zaman ve enerji harcadıkları görülmektedir (Fırat, 1994’den aktaran Aysan ve Özben,

2007, s. 5). Bu durumun oluşmasında ev içi rollerin dağılımında annenin çocukla ilgilenen role sahip olması, babanın ise maddi gelir elde etme görevini üstlenmesi etkili olmaktadır. Yine aile içinde baba figürünün otorite ile ilişkilendirilmesi çocuk ve baba arasında mesafeli bir ilişkinin oluşmasına neden olmaktadır. Bir diğer unsur ise engelli çocuğa sahip ebeveynler arasında yaşanan çatışmadır. Çocuklarının engelli olduğunu öğrenen eşler arasında karşılıklı suçlayıcı tavırlar ya da tartışmalar yaşanabilmekte, kadın “sağlıklı” bir çocuk dünyaya getirmemekle suçlanabilmektedir. Bu durum eşler arasında mesafeli bir ilişkinin doğmasına yol açtığı gibi ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkinin de zarar görmesine neden olmaktadır.

Engelli çocuk ya da birey ile ilgilenme paylaşımının daha çok anne üzerinde kurulması, annenin eve bağımlı olmasına, herhangi bir işte çalışmamasına, akran ya da komşuluk ilişkileri geliştirememesine, kendisine zaman ayıramamasına neden olmaktadır. Diğer yandan engelli çocuk ya da bireylerle ilgilenen anne tüm sorumluluğu üzerine alarak kendisine ev ve çocuk eksensel bir yaşam oluşturmakta, bu durum onun sosyal çevreden soyutlanmasına yol açmaktadır. Bu duruma KA2'nin ifadeleri örnek olarak gösterilebilir.

Ben çıkmıyorum evden mecburiyetten, beraber televizyon izliyoruz. Bir cenazeye gittim sanki düğüne gitmişim gibi hissettim. Dışarıya çıkabilmişim hiç kimse yadırgamadan. Yedi yaşına kadar hep sırtımda taşıdım. Ben kimseye gidemiyorum, bir şey olursa diye korkuyorum. (KA2).

Engelli çocuk ya da birey ile ebeveynler arasındaki ilişkide yaşanan bölge ve bu bölgenin sosyal ve ekonomik imkânları da önem taşımaktadır. Köyde yaşayan engelli bireylere yapılan sosyal yardımların yeterli olmaması, engelli dernek faaliyetlerinin, belediye ve devletin engelli bireylere yönelik uygulamalarının köylere ulaşmada yetersiz olması hem engelli birey hem de ailesi için çeşitli zorlukları beraberinde getirmektedir.

Bütün özürülülere Çanakkale’de topladılar, çok zor oldu arabamız yoktu. Başkasını tuttuk tüm evi toplayıp gittik. Kendi imkânlarımızla bir, bir buçuk araba tutup doktora gidiyoruz. Çocuklara verilen tüm yardımları eve harcıyorum, iki oldu kendi paramla alıyorum gerekenleri. Eskiden raporla alıyordum. Devletin yardımı çocuklara hasta parası, o da yetmiyor (KA2).

Ailede engelli çocuğun varlığı, aile üyeleri için başa çıkılması gereken yeni bir sürecin başlamasına neden olmaktadır. Aile bu durumda farklı tutum ve davranışlar gösterebilmektedir. Engelli bireyin eğitim alması gerekliliği, bu eğitime nasıl erişeceği, topluma nasıl dâhil olacağı, aile bireylerinin ölümünden sonraki geleceği aile içi tartışma konularını oluşturmaktadır (Özsoy, Özyürek ve Eripek 1997’den aktaran Aysan ve Özben, 2007, s. 2). Burcu (2007)’nin araştırma sonucuna göre de ebeveynler ki özellikle anneler ölümlemlerinden sonra engelli çocuklarının ne yapacağı, onları kime emanet edecekleri gibi önemli kaygılar taşımaktadırlar. Bu durum ailenin engelli bireye yönelik yeni davranış biçimleri geliştirmesine de yol açmaktadır.

Katılımcılar, aile içerisinde özellikle annelerinin, kardeşlerine ya da babalarına göre engelli birey için endişelenme, engelli birey ile aşırı ilgilenme, korumacı davranma eğilimleri gösterdiğini belirtmişlerdir. Bu durum engelli bireyin toplumsal hayata uyum sağlayabilme, evlilik gerçekleştirme ve maddi gelir elde etmesi gibi konularda daha çok öne çıkmaktadır. Diğer yandan katılımcılar, ailelerinin onlara karşı sahip oldukları korumacı tutum nedeniyle kendilerini üzgün ve suçlu hissetmekte, yük olarak görmekteydiler. Bu sonuçlar yine Burcu (2007)’nin araştırma sonuçlarıncı da desteklenmektedir. Aşırı ilgi ve korumacı tutum engelli bireylerin özgürleşmesinde diğer bir ifadeyle daha bağımsız yaşam sürmesinde bir bariyer olabilmekte ve bu durum ayı zamanda engelli bireyler için memnuniyetsizlik de oluşturmaktadır.

Annem biraz daha korumacıydı, ilgili oluyordu. Benim iş hayatımda kendi ekmeğimi elime almamda çok daha mutlu oluyor kardeşime göre. Kardeşim kendi işinle uğraşılıyor hani hayvan falan aldı şimdi en son benim işim falan olduğunda çok mutlu olmuştu. Hani o nasıl olsa yapar eder diye düşünüyor ama önemli olan benimki diye düşünüyordu. Ben hissediyordum tabi, söylemese de hissediyordum (K2G).

Dönemsel olarak tabi ailemden gördüğüm ilgi beni memnun ediyor ama bazı dönemler memnun etmediği de oluyor. Bazı dönemler ailemi yanımda benimle ilgilenirken

görmek istiyorum ama bazı durumlar da... Onlardan uzak olmak istiyorum. Böyle zamanlarsa benimle ilgilenmediklerini düşünüyorum, rahatsız oluyorum. Acaba bana bakmak mı istemiyorlar diye düşünüyorum (K1B).

Katılımcılar aileleri ile ilişkilerinden bahsederken ebeveynlerinin kendi durumlarıyla ilgili yeterli bilgi ve eğitime sahip olmadıklarını ve bu nedenle kendileriyle hem yeterince ilgilenemediklerini hem de bu ilginin nitelikli olmadığını da belirtmişlerdir. Köyde yaşayan bireylerin eğitim düzeylerinin düşük olması, bilgiye erişimde gerekli şartları sağlayamamaları engelli bireylerin hayatlarına yön vermede, sosyal ilişkilerini oluşturmada ve sürdürmede yalnız kalmalarına, eğitim ve meslek hayatlarını ileriye taşıyabilecek bir noktaya ulaşmamasına neden olmuştur.

Babam daha çok ilgilenirdi, annem cahillikten ilgilenemedi (K4B).

Cahillik işte ben okumak istedim ama... Okutmadılar. Çiftçilik yaptım onun yerine (K4B).

Görüşmelerde katılımcı K4B, ailesi ve annesi ile kurduğu ilişkilerden bahsederken kızgın ve kırgın bir tavra sahipken, görüşmeleri uzaktan izleyen annesi ise sürekli olarak yere bakarak, katılımcıyı onaylayan bir tavırla sürekli başını sallamış, bazı zamanlarda ise hareketsizce sadece dinlemiştir.

Ameliyat olmuşum küçükken ama enfeksiyon kapmış evde (K5G).

Açıkkası ilkokul 3. sınıfta fark ettikleri için engelimi çok da üstünde durmamışlar hani çok da önemli değil diye (K2G).

Eş Seçimi ve Evlilik: Çekinme, Güvenememe, İstenmeme Duygusu

Cinsiyetinden dolayı kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal roller, kadının ve erkeğin yaşamında sorunlar yaratırken kadınların ve erkeklerin bedenlerine ait özellikleri de toplumsal yaşamda ayrı bir sorun olarak görülmektedir. Bu sorunların oluşmasında engelli kadın ve erkeklerin toplumun “normal” olarak kabul ettiği bedensel, psikolojik standartların dışında kalması neden olmaktadır. Kadının bedensel/fiziki özelliklerindeki kısıtlılıklardan dolayı, ondan beklenen eş olma, anne olma ve ev içi işleri yerine getirebilme gibi cinsiyete dayalı toplumsal rollerin “başarıyla” sergilenemeyeceğinin düşünülmesi toplumun engelli kadın olmaya yüklediği olumsuz anlamlara zemin hazırlamaktadır. Toplum tarafından erkeğe yüklenen erkeklik, babalık, aileyi geçindirme ve koruma gibi rollerin gerçekleştirilmesindeki aksaklıklar ise engelli erkek olmaya yönelik olumsuz tutum, davranış ve düşüncelerin oluşmasına neden olmaktadır (Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin 2006, s. 4-5). Bu bağlamda engelli kadın ve erkeklerin eş seçimlerinde, evlilik hayatlarında bir takım sorunlarla karşılaştıkları söylenebilir.

Katılımcılar, karşı cins ile kuracakları ikili ilişkilerde engelli olmalarından dolayı kendi bedenlerine karşı güven duygusu geliştiremediklerini belirtmişlerdir. Bu durum karşı cins ile ilişki kurmalarında zorluk yaşamalarına, kurulan ilişkinin süreklilik taşınamasına ya da kurulan ilişki nedeniyle tepki görmelerine ve karşı cinsle engelli bir birey olduklarını anlatmaktan çekinmelerine neden olmaktadır.

Kazadan sonra bir iki kişi ile tanışma oldu ama ben evlenmek istemedim, kendime güvenemedim (K1B).

Evlilik de nasıl anlatacağım diye düşünürdüm eşime. 2001-2002 de kız arkadaşım vardı, çekiniyordum ona söylemeye, nasıl anlatayım diye (K2G).

Bekârken bir kızla konuşurken çekiniyordum (K4B).

Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin (2006, s. 18), *Engelli Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması* başlıklı çalışmasında cinsiyet fark etmeksizin eş bulma ve evlenme sürecinde engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları tespit etmişlerdir. Bu çalışmanın sonuçlarına göre engelli bireylerin evlilik ve eş bulma sürecinde karşılaştıkları sorunlar önem sırasına göre; ‘karşı tarafın ailesinin zaman zaman da kendi ailesinin evliliği istememesi’, ‘başkalarının dış görünüşe önem vermesi’, ‘bireyi tanımadan fiziksel görünüşe göre yargılaması’, ‘toplumun kadın ve erkekte evlilik kurumuna dair rollerin (ev içi rolleri, kadınlık, erkeklik, annelik, babalık vb.) yerine getiremeyeceğinin düşünülmesi’,

‘ekonomik sıkıntılarla karşılaşılacağı ve bu durumun aileye olumsuz yansıtacağı düşünülmesi’, ‘cinsel açıdan kurulacak ilişkilerde iki tarafın birbirini beğenmeyeceğini düşünmesi’ ve ‘engelli bireylerin kendi fiziksel özelliklerine benzer kişileri tercih etmeyi istememeleri’ dir. Bu bağlamda özellikle evlilik sürecinde eş adaylarının ailelerinin evliliğe karşı olması, engelli bireyi istememesi ya da yeterli bulmaması eş seçiminde engelli bireyin karşılaştığı en önemli sorun olarak karşımızda çıkmaktadır.

Katılımcılar, karşı cinsle yaşadıkları duygusal deneyimlerde görüştükları bireylerin aileleri tarafından istenilmediklerini, hatta karşı tarafın ilişkiyi sonlandırması konusunda ısrarcı olduğunu belirtmişlerdir.

Kız arkadaşım vardı. Babası soruşturmuş beni öğrenmiş, ayrıl demişler kıza (K2G).

Engelsiz sevgilim vardı. Akrabaları yapamaz demişler benim için, kendi işimi yapıyorum. Kendim herkesle eşit olmak istiyorum (K4B).

İlk eşimin ailesi istemedi beni (K5G).

Kız istemeye gittik kardeşime özürü diye vermediler, parayı bastı annem Maraş’tan gelin aldık (K5G).

Evlilikte Engelli Kadın Olma

Engelli bireylere yönelik önyargılardan birisi de engelli kadınların, engelli erkeklerin aksine evlenemeyecekleri hatta çocuk sahibi olamayacakları algısıdır. Toplumun sahip olduğu bu olumsuz tutum, engelli kadının kendilik imajının ve kimliğinin oluşmasında sıkıntılar yaratmaktadır. Engelli kadın, evleneceği kişi ve onun ailesiyle çatışmalar yaşamakta, engelli bir kadın olarak evlenme isteğini hem kendi çevresine hem de diğer insanlara kabul ettirmekte güçlükler yaşamaktadır (Lipson ve Regers, 2000, s. 73-74’den aktaran Karataş ve Çiftçi Gökçearslan, 2010). Hem engelli birey hem de kadın olmanın olumsuz yanlarını aynı anda yaşayan engelli kadınlar ayrımcılık, eşitsizlik, sosyal izolasyon, dışlanma, damgalanma, kültür ve gelenek temelinde sınırlandırılma gibi çeşitli mağduriyetlerle karşılaşmakta, bu durum onları sosyal yalnızlığa itmektir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise engelli kadınların haklarındaki olumsuz önyargılardan daha fazla etkilendikleridir. Bu durumu içselleştiren engelli kadınlar, kendilerini yardıma muhtaç, istenmeyen, sevilmeyen, âşık olunmayan biri olarak görmektedirler (Fine ve Asch, 1988’den aktaran Altuntaş ve Doğanay, 2016, s. 334).

İlk evliliğimde yaşadım sorun. İlk eşimin ailesi istemedi. Bir buçuk yaşındaydı oğlum, terk etti ilk eşim, gitti. Yaşadım o zorlukları yani, küçümseniyorsun... İlk eşim, sürdürmediler işte, sürdürmedi (K5G).

İkinci eşimle aramda yaş farkı var on altı yaş, gene yaşadım evlilikte özürü diye itiliyorsun, napcan, ama yıkılmasın diye mücadele verdim (K5G).

Engelli olanın erkek olması daha iyi. Eşleri yapıyor işleri, hanım olduğumdan engelim daha zor oluyor temizlik, yemek gibi (K5G)

Burcu (2007)’nun araştırma sonuçlarına göre de engelli kadınların eşleriyle ilişkilerinde erkek engellilere göre daha fazla sorun yaşadıkları görülmektedir. Engelli kadınların karşılaştıkları sorunlar daha çok eşlik görevlerini yerine getirmeye ve çocuk doğurmaya ilişkin toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirememeye kaygısından kaynaklanmaktadır. K4B’nin kendisi gibi engelli eşi için kullandığı ifadeler bu duruma örnek olarak gösterilebilir:

Engel durumuyla ilgili sorunum yok ama çocuk olmuyor, çocuk olsun istedim. Doktora gittik doğum yapabilir dedi ama olmadı, boşanmayı düşünüyorum o yüzden (K4B).

Kadının annelik, kadınlık, ev içi işleri yerine getirme gibi toplumsal cinsiyet rollerinin geleneksel yapıyı sürdürmesi açısından daha fazla önem bulunduğu köy sosyal yaşamı, engelli kadının üzerine sosyal baskı unsuru oluşturduğu söylenebilir. Köydeki engelli kadının hem engelli oluşu hem kadın oluşu ve hem de köyde yaşaması onu pekiştirilmiş/çoklu dezavantajlı bir konuma sokabilmektedir.

Akrabalık, Arkadaşlık ve Komşuluk İlişkileri: Mesafeli, Samimi ve Sıkıntılı İlişkiler

Akrabalık, komşuluk gibi yüz yüze, samimi ilişkilerin yoğun yaşandığı köy sosyal yaşamında katılımcılar, aileleri haricinde akrabaları ile yakın ilişkilere sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Akrabaları ile kurdukları ilişkilerde engelli olmalarından dolayı bazı durumlarda olumsuz davranış biçimleriyle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

Akrabalarla pek iyi değil aramız ancak annem vefat edince biraz ilgi oldu. Ama gene de bağlı değiliz birbirimize (K1B).

Akrabalar yardımcı olmuyor, anneme de özürlü diye farklı davrandılar, ilgilenmediler (K5G).

Diğer yandan katılımcılardan K1B, akrabalarından bazılarının yaşadığı kaza sonrası onunla ilgilendiğini belirterek şunları söylemiştir:

Kazadan sonra çok yardımcı olan da oldu aralarında, kimilerinin sayesinde bedavaya fizik tedavi oldum (K1B).

Katılımcılara göre arkadaş/akran gruplarıyla kurdukları ilişkiler sosyal açıdan en rahat oldukları ilişki biçimidir. Katılımcılar, engelli olmalarından dolayı arkadaşlarıyla herhangi bir olumsuzluk yaşamadıklarını, çoğu zaman onların lehine davranış geliştirdiklerini belirtmişlerdir.

(Kazadan sonra) olayın sıcaklığıyla yüz kişinin yirmisi daha iyi oldu bana, arkadaş çevremle eskisinden daha iyi oldum. Hep köydeyiz, hep beraberiz, her hafta iştekilerle de (kazadan önceki iş yeri) konuşuyoruz (K1B).

Tekerlekli sandalyemi devlet vermedi, İstanbul Belediyesi'nde çalışan arkadaşım sayesinde elde ettim (K1B).

Hiç sıkıntı yaşamadım arkadaşlarımla, yardımcı olurlardı. Görüşüyoruz hala aynı arkadaşlarla. Bazen sohbetle katılamama olurdu. Karşımdaki menüleri seçerdi, ben sen söyle derdim (K2G).

Arkadaşlarımla aram iyi, hesap kitap işlerinde iyiyim diye hep beni çağırırlar yardım edeyim diye onlara (K4B).

Diğer yandan katılımcılar komşuları ile birbirlerini ziyaret ettiklerini ancak bazı durumlarda kırıncı sözlerle karşılaştıklarını da belirtmişlerdir.

Komşular geliyor biz gidiyoruz. Küçümseyen var görmeyen diyen var. Hissediyoruz, ayrılıyorsun. Oturmaya geldiğinde kahve yapma diyorlar, bardaklarım kirli mi de mi içmiyorlar? Ha yap içelim diyenler de var (K5G).

Ek olarak katılımcı annelerle yapılan görüşmelerde de komşuluk ilişkileri ile ilgili benzer ifadelere rastlanılmıştır.

Bana kimse gelmiyor, kimseye ben gitmiyorum. Bir şey olursa diye korkuyorum çünkü. Herkesin yardımı kendine, herkes kendi derdinde. Ne yaptın, ne yapacan karşıdan el sallarlar anca (KA2).

Katılımcılar ile komşuları arasında gidip gelme ilişkisinin bulunduğu ancak bu ilişkinin yakın ve samimi bir sosyal ilişki içermediği katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Sabancı Vakfı'nın Toplumsal Gelişme Hibe Programı kapsamında Görme Özürlüler Derneği (GÖZDER) ve Türkiye Kas Hastalıkları Derneği (KASDER) ile birlikte gerçekleştirdiği *Algı ve Ayrımcılık Araştırması* (2012) sonuçlarına göre de katılımcıların %70,3'ü bedensel bir engeli bulunan komşu istemediklerini belirtmişlerdir (T24, 2012; GÖZDER ve KASDER, 2012). Bu sonuca benzer bir durum da bu çalışmada söz konusu gözükmekte ve köyde yaşayan engelli bireylerin akrabalık ve komşuluk ilişkilerinde daha mesafeli bir sosyal ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır.

Engelli Bir Birey Olarak Köyde Yaşamak

Bireylerin dâhil oldukları sosyal yapılarla içinde buldukları mekânsal örgütlerin etkileşimi ile sosyo-mekânlar, toplum tarafından inşa edilmektedir (Pred, 1984'den aktaran Kaya, 2014, s. 8). Toplum

tarafından inşa edilen sosyo-mekânlardan biri olan köylerde engelli bireyler açısından çeşitli sorunlar, tutum ve davranışların oluşmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda engelli bir birey olarak köyde yaşamak ana teması altında köyde yaşayan engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlar, ‘eğitim’, ‘ulaşım’, ‘teknoloji’, ‘sağlık’, ‘istihdam ve ekonomik katılım’, ‘serbest zaman değerlendirme’ ve ‘köy yaşamının avantaj ve dezavantajları’ alt temalarında netleşmektedir.

Eğitim

Engelli bireyin sosyalleşerek meslek edinmesinde, iş olanaklarını yakalayarak geleceğe ilişkin planlar oluşturmasında, sosyal roller edinmesinde, yapabileceklerini ispatlayarak olumsuz kültürel tanımlamaları sarsmasında ya da yıkmasında, yaşama dair umut ve beklentileri gerçekleştirmesinde eğitim önemli bir role sahiptir. Engelli bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması ve sosyal ilişkilerindeki çok yönlülüğü dikkate alması gereken eğitim kurumu, engelli bireyin topluma dâhil olarak bağımsız davranışlar geliştirebilen, üreten, kendine yetebilen bir birey olarak yetişmesini sağlamaktadır (Burcu, 2015, s. 107). Bu bağlamda eğitim kurumu tüm dünyadaki bireyler için temel öncelik olarak karşımıza çıkarken, engelli bireyler fiziksel, sosyal ve kültürel bütünleşmenin en önemli ayağı olan bu kurumdan yeteri kadar faydalanamamaktadır. TÜİK’in 2010 yılında gerçekleştirdiği *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması* sonuçlarına göre köyde yaşayan engelli bireylerin % 48,2’si okuryazar değildir. Okuryazar olmayan engelli bireylerin dağılımı cinsiyete göre incelendiğinde bu oranların engelli erkeklerde % 37,2, engelli kadınlarda ise %63,3 olduğu görülmektedir (TÜİK, 2010, s. 4).

Olumsuz, okumak istedim ama cahillikten okutmadılar, çiftçilik yaptım onun yerine (K4B).

Hiç gitmedim okula, büyük harfleri kendim okuyabiliyorum, çalıştığım yerdekiler gösterdiler büyük harfleri (K5G).

Beşe kadar okudum, üçten sonra yazılar küçüldü görmek, okumak zorlaştı, arkadaşlara sorardım hep onlar yardım ederlerdi bana. Okumadım beşten sonra, gitmek istemedim (K2G).

Okuma için şimdiki imkânları görüyorum, mecburi okul çok iyi. Okusaydım iş adamı olabilirdim (K4B).

Köyde yaşayan engelli bireylerin eğitim fırsatlarından yararlanamamasında, maddi yetersizlikler, özel eğitim veren merkezlerin köylerde bulunmaması, en yakın şehir merkezinde özel eğitim veren merkezlerin bulunmaması ya da köy ile arasındaki mesafenin çok oluşu, yeterli ulaşım araçlarının bulunmaması, engelli bireylerin eğitim merkezlerinden yararlanmalarına dair sosyal bilincin gelişmemiş olması, ebeveynlerin engelli kadınların okumasına gerek olmadığı düşüncesine sahip olması, devlet hizmetlerinin her bölgeye eşit dağıtılmaması ya da gerekli bilgilendirilmelerin yapılmaması, özel eğitim alanında uzmanlaşmış kişilerin azlığı gibi nedenler etkili olmaktadır. Diğer yandan günümüzde yeterli öğrenci olmadığı gerekçesiyle birçok köy okulu kapatılarak taşınmalı eğitim sistemine geçilmiştir. Bu durum da köyde yaşayan eğitim çağındaki engelli öğrenciler için özellikle eğer uygun taşıma aracı sağlanmamışsa çeşitli zorluklar yaratabilmekte yine aileler için engelli çocukların okula yönlendirilmesinde olumsuz bir tutum geliştirmelerine neden olabilmektedir.

Ulaşım

Engelli bireyler yaşadıkları bölgenin özelliklerine göre ulaşım alanında sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bu durum özellikle kent merkezinden uzakta yaşayan engelli bireyler için geçerlidir. Katılımcılar köy içi ulaşımında herhangi bir sorun yaşamadıklarını, köy içi mesafenin az olması nedeniyle herhangi bir toplu taşıma aracına gerek duymadıklarını belirtmişlerdir. Yolları düzgün olmayan, engelli bireye zorluk yaratacak köyler bulursa da katılımcılar kent merkezindeki ulaşım araçlarının kullanımı, kent merkezlerindeki yerleşim alanları arasındaki mesafenin çokluğu, birden fazla toplu taşıma aracının kullanılması, özel araca duyulan ihtiyacın fazlalığı, kent merkezlerinde toplu taşıma araçlarının engellilere uygun olmaması gibi sorunları dikkate aldıklarında köy içi ulaşımı rahat ve kolay olarak tanımlamaktadırlar. Diğer yandan köylerinde sağlık kuruluşu olmadığı için kent merkezlerine giderken sıkıntıyla

karşılaştıklarını, özellikle köy halk otobüslerinin engelli bireyler için uygun olmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcılar, şehir merkezlerine ulaşımında özel araç sahibi olmayı ise çözüm unsuru olarak görmektedirler.

Köy içinde kolay, otobüsle gidiyorum şehre, araba lazım ki rahat gidebileyim o da bende yok (K3B).

Ulaşım açısından yaşıyoruz sorun, yardımlaşma yok, birileri yardım ederse anca. Bizde isteriz özel olsun, otobüs var ama okuyamıyorsun yanlış mı biniyoruz? Oğlum araba aldı da öyle gidebiliyorum rahat (K5G).

Köyde otobüs olsa asansör yok otobüste, asansörlü otobüs olsa çok giderim (K1B).

Bütün özürhükleri Çanakkale’de topladılar, çok zor oldu aracımız yoktu. Başkasını tuttuk tüm evi toplayıp gittik (KA1).

Teknolojiye Erişim

Günümüzde teknoloji günlük hayata katılımda yaşam kalitesini yükselten, bireyi bilgiye erişebilir kılan en önemli unsurdur. Engelli bireyler de teknolojiye erişmek ve engel türlerine göre geliştirilmiş teknolojik aletleri kullanmak istemektedirler. Ancak bu araçların yeteri kadar yaygınlaştırılmaması, engelli bireylerin bu araçlardan yeteri kadar haberdar olmaması ve bu araçların ekonomik gelir seviyelerinin üzerinde olması engelli bireylerin teknolojik araçlara ulaşımında zorluklar yaşamasına neden olmaktadır. Görme engelli bireyler için ekran büyütücüleri, ekran okuyucu yazılımlar, Braille alfabesi ile basılmış belgeleri kullanıcıya ileten Braille girdi-çıkı donanımları, işitme engelliler için iletişim cihazı, ses ve konuşma çeviricileri, ses yükselticiler, frekans ayarlayıcılar, sinyal sistemleri, fiziksel engelliler için alternatif işaretleme araçları, ekran klavyeleri, ses-yazı çeviricileri, akıllı sözlükler, geliştirilmiş klavye özellikleri engelli bireyler için üretilen teknolojik araçlardan bazılarıdır (Subaşıoğlu, 2010). Ancak engelli bireyler özellikle de köyde yaşayan engelli bireyler kendileri için yapılmış bu teknolojik gereçlerden haberdar değil ya da bu gereçlere erişim sağlayamamaktadırlar. Bu durum dijital eşitsizliğe yol açmaktadır. Diğer yandan köyde yaşayan engelli bireyler için teknolojiye erişim televizyon, cep telefonu gibi araçlar üzerinden tanımlanmaktadır.

Telefon var bir tek kullandığım, hepsi ücretli onların boş yere ücret (K4B).

Engelliler için merdiven düz olmalı, çıkamıyoruz yoksa. Hastanelerde sıra numarası var ama ben göremiyorum ki sesli de olması lazım. Bankaya gidince ben sırayı göremiyorum yazıların sesli olması lazım elimdeki numaraya bakmam lazım. ATM’lerde de yardım etmeliler (K5G).

Otobüslerde asansör olmalı, yoksa binemiyoruz rahat (K1B).

Sağlık Hizmetleri

Engelli bireyler, engel düzeylerine ve türlerine göre uzun ve karmaşık tedavilere ya da sağlık gereçlerine ihtiyaç duymaktadır (Ergüden, 2008, s. 24). Köyde yaşayan engelli bireyler, sağlık hizmetlerine erişimde kentte yaşayan bireylere göre daha fazla zorlukla karşılaşmaktadır. Katılımcılara göre sağlık hizmetlerine ulaşımında en önemli sorun yaşadıkları köylerde hastanelerin bulunmamasıdır. Köylerin bazılarında nüfus oranlarına göre sağlık ocakları bulunsa da bu sağlık ocakları tam donanımlı değildir ve hizmet günleri kısıtlıdır. En yakın kent merkezinden belirlenen günlerde (haftada bir ya da iki) gelen aile hekimleri ile tedavi ihtiyaçları karşılanmaktadır. Daha karmaşık ve detaylı bir tedavi almaları gerektiğinde ise en yakın kent merkezine gitmeleri gerekmektedir. Ancak engelli bireylerin alması gereken tıbbi hizmetler farklılık gösterdiği için tam donanımlı ya da gerekli ekipmanların bulunduğu farklı şehirlerdeki hastanelere yolculuk etmeleri gerekmektedir. Elwan (1999), *Poverty and Disability: A Survey of the Literature* başlıklı çalışmada köyde yaşayan kadınların çok fazla hamile kalması, bu hamileliklerin kadın bedenine zarar vermesi, hamilelik süresince gerekli besinleri alamaması ve doğum öncesi ve sonrasında alması gereken tıbbi desteğe ulaşamamasından dolayı engelli kadın sayısında artış olabileceğini vurgulamıştır. Yine Elwan (1999), köylerde ulaşım güçlüğü, ekonomik yetersizlik ve bilgisizlik nedeniyle engelli bireylerin sıkıntılarla karşılaştığını ifade etmiştir.

Şimdiye kadar doktor geliyordu ancak on altı kişi olacakmış hasta sayısı, o yüzden gelmeyecekmiş. Mecburen Gelibolu'ya gitmem lazım. İzin alacak da oğlum götürecekti beni hastaneye. Tarama için çağırıldılar merkeze gidemem ki, yaşlılar için de geçerli bu (K5G).

Hastanelerden yararlanıyorum burada yok, en yakın Gelibolu (K1B).

Haftada iki kez doktor geliyor. Annem, hanım gidiyor doktora, hanım her ay Çanakkale'ye gidiyor, hava yağışlı olunca sorun oluyor gitmek (K4B).

Kendi imkânımız ile araba tutup doktora gidiyoruz, yok çünkü burada. Çok zor oluyor, araba tutmak için insan bulmak, benzin parası vermek, çocukları götürüp getirmek çok zor çok (KA1).

İstihdam ve Ekonomik Katılım

Ekonomik, sosyal, politik, kültürel ve kamusal alanlar gibi toplumsal yaşamın tüm alanlarında (Şişman, Yazıcı ve Kocabaş, 2010) aktif olmak isteyen engelli bireyler için önemli bir husus istihdam ve ekonomik katılımdır. Toplumda yaşayan tüm bireyler gibi işini serbestçe seçme, adil ve elverişli çalışma koşullarına ulaşma ve işsizlikten korunma haklarını kapsayan çalışma hakkı (Kahraman, 2010, s. 155), engelli bireyler için yasal olarak düzenlenmiş olsa da uygulama da birçok sıkıntıya sahiptir. Bu sıkıntıların başında engelli bireyler ile işveren arasında yaşanan uyumsuzluk gelmektedir. Engelli bireyler çalışma hayatında daha çok vasıfsız ya da daha az vasıf gerektiren işlerde yer almaktadır. Bu durumun oluşmasında işverenlerin engelli bireylerin verimli çalışmayacakları, iş kazalarına açık olmaları gibi önyargılara sahip olması etkilidir. TÜİK'in 2010 yılında gerçekleştirdiği *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması* sonuçlarına göre engelli bireylerin yalnızca % 14,3'ü iş gücüne katılım sağlamaktadır. İstihdam edilen engelli bireylerin % 16,3'ü kentte; % 11,2'si ise köyde yaşamaktadır. Köyde yaşayan engelli bireylerden istihdama katılan erkek oranı % 17 iken kadın oranı ise %3'tür (TÜİK, 2010, s. 8-10).

Katılımcılardan K2G ile K4B'nin düzenli bir işi bulunurken; K1B, K3B ve K5G herhangi bir işte çalışmamaktadır. K2G, devlete bağlı çalışan tek katılımcıyken, K4B ise özel bir şirkette sözleşmeli olarak çalışmaktadır. K5G ise gençlik yıllarında tarım işçiliği yaptığını belirtirken şu an çalışmamaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da özellikle kadınların köyde ücretsiz aile işçisi olarak çalışmasıdır. Yine TÜİK araştırma sonuçlarına göre köyde çalışan engelli kadınların % 52,5'i ücretsiz aile işçisidir (TÜİK, 2010, s. 10).

Özel şirkette kara yollarında bekçi olarak çalışıyorum. Kendi çalıştığım yer brüt aylık vermiyor bana 1050 veriyor daha fazla vermesi lazım (K4B).

Belediyede işe girdim geçici kadroda 21-22 yaşındaydım. Babamın işi 2001'de kapanınca o zaman belediye başkanından rica etti, 2006'dan beri kamu personeliyim (K2G).

Küçükken her işi yapıyorduk, tarım işiyle kırdaki günebakan kestik, mısır kestik, hayvan işinde de çalıştık (K5G).

Üç ayda bir 1200 lira alıyorum, engelli aylığı, iş yok ki şimdi bize, nasıl çalışayım bu bacakla... (K3B).

Köyde iş yok, imkân olsa işe girerim ama hep kahvedeyiz (K1B).

Serbest Zaman Değerlendirme

Engelli bireylerin serbest zamanlarını değerlendirmesinde engeli olmayan diğer bireylere göre ayrımcılığa uğradığı ve bunun toplumun sosyal organizasyon sorunu ile açıklanabileceği birçok engellilik sosyoloğunca (Oliver, Barnes, Burcu) belirtilmiştir. Burcu (2015)'ya göre serbest zaman değerlendirmesi herkes için eşit fırsatları içermelidir. Örneğin sinemaya, tiyatroya, konsere gitmek, yürüyüş yapmak gibi. Ancak sosyal organizasyonsuzluk engelli bireylerin aktivitelerini gerçekleştirmelerinde maalesef dezavantajlı bir konumda olmalarına kaynak teşkil etmektedir. Kent ya da kır fark etmeksizin bireyin bağımlı olmadan serbest ilgilerine yönelmesi Barnes (1998)'in de belirttiği gibi organizasyonunda başarılı bir toplumla mümkün gözükmektedir. Asıl engel sinema salonuna götüremeyen yürümeyen ayaklarda değil

sinema salonuna ulaştırmayan düzenlemelerdedir. Katılımcılar, köyde yapılacak herhangi bir aktivite bulunmadığını, engelli bireyler için aktivitelerin genellikle şehir merkezlerinde düzenlendiklerini belirtmişlerdir. Şehir merkezlerinde düzenlenen aktivitelere katılmama nedenlerini ise ulaşım açısından yaşadıkları zorluklar ve bu aktiviteler hakkında bilgi sahibi olmamaları olarak açıklamaktadırlar. Bu nedenle katılımcılar serbest zamanlarını televizyon izleyerek ve kahveye giderek değerlendirdiklerini belirtmişlerdir.

Serbest vakitlerimde televizyon izlerim, yürüyüş yaparım. Yapacak iş ararım kendime (K4B).

Serbest zamanlarımda hep kahvedeyim, film izliyorum başka. İmkân olsa spor yapmak basket oynamak istiyorum (K1B).

Köy Yaşamının Avantaj ve Dezavantajları

Katılımcılar, örgün eğitim kurumlarının olmaması, sağlık hizmetlerine erişimde sorun yaşamaları, engelli bireylere yönelik merkezlerin bulunmaması ve iş gücüne katılımda aktif rol alamamalarını köyde yaşamının olumsuz yönleri olarak ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları bu eksikliklerin giderilmesi takdirde köyde yaşamının daha avantajlı olacağını da belirtmişlerdir.

Köyler daha avantajlı, sağlık hizmetleri alabildiğin sürece daha faydalı, arabaya binip gelmek daha zor (K2G).

Şehirde yaşasam daha tercih ederim orayı hastanesi yakın çünkü hastalansam nasıl gideceğim oraya köyden (il ya da ilçe merkezine) (K5G).

Katılımcılar, kentlerde ulaşım istenilen ve bulunulan yer arasında çok fazla mesafe olması, bu yerlere ulaşmak için toplu taşıma araçlarının kullanılmak zorunda olması ve bazı yerlerde birden fazla araç değişikliği yapılması ve hem kent merkezlerinin hem de ulaşım araçlarının fazla kalabalık olması nedeniyle köyde yaşamının avantajlı olduğunu belirtmişlerdir. Köyde gidilmek istenilen yerin kısa mesafede olması ve herhangi bir araç kullanma zorunluluğunun olmaması katılımcılar için köyün avantajlarından birisidir. Katılımcılara göre köyde yaşayanların birbirlerini tanıması ve birbirleriyle dayanışma içinde olması, köyde yaşamının bir diğer avantajıdır. Kentte yaşayan nüfus sayısının çok fazla olması ve kent hayatının yoğun bir akışa sahip olması kentte yaşayan bireyler arasında yardım severlik, dayanışma ve birbirini bilme unsurunu ortadan kaldırmış ya da azalmasına neden olmuştur. Ancak köyde birbirini bilme, bizden biri olarak görme anlayışı engelli bireyler açısından olumlu bir unsurdur. Ek olarak katılımcılar, kentte yaşamının ekonomik açıdan pahalı olduğunu belirtmiş, köyde yaşamının ise maddi açıdan daha uygun olduğunu ifade etmişlerdir.

Köyde yaşamak rahat büyükşehirde yaşamak daha zor. Köyde trafik yok, her şey daha avantajlı. Daha iyisi şehirde dışarı çıkamayabilirsin, köy yeri daha rahat. Büyükşehirin dezavantajı daha çok, köyde kendini rahat hissediyorsun, büyükşehirde bakıyorlar utanıyoruz (K1B).

Köy daha rahat, şehirler zor. Köyde ulaşım sorunu yok her yere yürüyerek gidebilirsiniz. İnsanlar daha yardımcı. Şehirlerde karşıdan karşıya geçince otobüs sorun oluyor ya da birisine sorunca ilerden sola dön diyor neresi orası? Adres bulma ulaşım zor (K2G).

Köyde daha iyi temiz hava bol gıda, şehirde bir yerden bir yere gitmesi zor (K3B).

Köyde yaşamının en çok avantajı geçimin uygun olmasıdır. Şehirde kapıdan çıkarsın komşunu tanımazsın. Köyde herkes herkesi tanır, köydeki insana derdini anlatabilirsin (K4B).

Katılımcılardan K5G ise köyde yaşayan bireylerin engelli bireylere yönelik olumsuz tutum, davranış ve ifadelerinin bulunduğunu, bu nedenle kentte yaşamının daha avantajlı olduğunu ifade etmiştir. Bu durumun nedenini ise kentteki bireylerin eğitim seviyelerinin daha yüksek olması ve engelli bireylere yönelik farkındalıklarının bulunması olarak açıklamaktadır.

Şehir toplumu halkı daha anlayışlı, bize özürlü gözle bakıyorlar. Ama imkânım yok köyde yaşamım iyi ama insanlar arkamızdan konuşuyorlar. Herkes için kentte yaşamak daha iyi, imkânım olsa kışın kentte yaşarım. Görme özürlü telefonda vermeli konuşan telefon istiyorum ama ne kadar bilmiyorum, biz sosyalleşemedik köyde (K5G).

Köy Sakinlerinin Engelliliğe İlişkin Bakış Açıları

Çalışmanın bir diğer ana teması olan *köy sakinlerinin engelliliğe bakış açıları*, diğer bir ifadeyle katılımcıların gözünden 'köyde yaşayanların (toplumun) engelli bireylere bakış açısı; acıma, alay edilme, dışlanma' alt temasında açıklanmıştır.

Toplumun (Köy Sakinlerinin) Engelli Bireylere Bakış Açısı: Acıma, Alay Edilme, Dışlanma

Engelliliğin sosyal ve kültürel anlamı, bireyin engellilik durumuna yönelik tepkileri ve toplumun engelli bireye bakış açısında şekillenmektedir. Toplum olarak engelli bireylere kültürel bakış açımız, acıma, hor görme, aşırı yardımda bulunma, dışlama, yük olarak görme gibi engelli bireyleri yadsıyıcı ve kategorize etme üzerine kuruludur (Burcu, 2015, s. 146). Bu durum engelli bireylerin toplumdan kaçmasına, yalnızlığı tercih etmesine (Tate, Maynard ve Forcheimer, 1993'den aktaran Özbulut ve Sayar, 2009, s. 73), kendisinden talep edilenleri yerine getirmede başarısız olmasına ya da başarısız olma korkusu duyması nedeniyle yabancılaşarak toplumdan soyutlanmasına neden olmaktadır (Goffman, 1997, s. 206). Katılımcılar, köy sosyo-mekânında kendilerinin acınan, alay edilen, dışlanan ve küçümsenen bir birey olarak tanımlandıklarını ifade etmişlerdir.

İlk geldim kazadan sonra kahveye herkes bana acıyarak bakıyordu, kalkıp yer veriyorlardı, yol açıyorlardı. Dedim yapmayın böyle herkes nasılsa eskisi gibi davransın (K1B).

İnsanlar kötü yaklaşmıyor ama düşünmeden davranıyorlar. Bazen arkamızdan konuştuklarını duyuyorum üzülüyorum o zaman (K2G).

Dışlandığımı düşündüm, özürlü diye kalkmış çok konuşuyor diyorlar, söz hakkı alamazsın. Köy içinde oldu mu sessiz kalıyordum, konuşmayı denedim ama sonra onun Allah ile arasında kalsın dedim (K4B).

Toplumda küçümseniyorduk, hala da var köy kesiminde, büyük toplumlara gidince daha farklı eğitilmiş insanlar başka, köy kesimi daha cahil kalıyor. Mesela kırdaki çalışırken ben büyük otları kesiyorum küçükleri kesmiyordum görmediğimden, başımızdakilerden laf yiyorduk. (K5G).

Engelli Bireylerin Kendilerine Bakış Açıları

Çalışmanın son ana teması olan *engelli bireylerin kendilerine ilişkin bakış açıları* başlıklı ana teması da 'engelli birey olmak: yalnızlık' alt temasında irdelenmiştir.

Engelli Birey Olmak: Yalnızlık

Sosyal ilişkilerini yürütmekte karşılaştıkları zorluklar, engelli olmaktan kaynaklanan üzüntü ve ümitsizlik duyguları engelli bireylerin toplumdan kaçmasına, yalnızlığı tercih etmesine neden olmaktadır. Hor görme, acıma ya da aşırı yardımda bulunma/ aşırı korumacı olma gibi duygu ve davranışlarla karşılaşan engelli bireyler bu davranışlar nedeniyle huzursuz olmakta ve kendilerine olan güvenlerini kaybetmektedirler (Tate, Maynard, ve Forcheimer, 1993'ten aktaran Özbulut ve Sayar, 2009, s. 73). Bu durum çoğu zaman engelli bireylerin kendi yaşam alanlarından dışarıya çıkmamalarına, yapamayan ya da yapmaya hakkı olmayan gibi damgalamalar oluşmasına neden olmaktadır (Burcu, 2015, s. 154). Katılımcılar kendilerini yalnız bir birey olarak tanımlamaktadırlar. Engelli birey olmaktan kaynaklanan birtakım zorlukların farkında olduklarını ancak kendilerinden daha kötü durumda bulunan bireyler olduğunu da belirtmişlerdir. Bu durum onlar için haline şükredilmesi gereken bir durum olarak görülmektedir.

Yalnız hissettiğim oldu ilk dönemler, niye ben diye düşündüm evde tek başımayken Evlenemeyeceğim diye düşündüm, sıklıkla hissediyorsun (K1B).

Yalnız hissederdim kendimi derdimi anlatamadığımda. Bir düşündüm bir ağladım ben neden böyleyim diye, neden bu insanlar beni anlamıyor, neden benim gibi düşünemiyorlar? Bir yandan Allah'ın verdiği iş, engelsiz dünya olmaz, herkes sağlam olsa kimse kimseye muhtaç olmaz, sağlıklı olsam daha büyük yere gelirdim (K4B). Her zaman dışlandığımı düşünüyorum. Yalnız hissettiğim oldu yaşlandıkça daha çok yalnız hissediyorum. Bir oğlum var o da gitti mi tek kalacağız çare var mı? (K5G) Benden daha kötü olanlar var onları düşünüyorum, onlardan daha kötü olamam diyorum (K2G).

Toplumun engelli bireyleri aciz, yetersiz ya da yarım işlevli bireyler olarak tanımlaması, engelli bireyin kendisini sınırlandırılmış hissetmesine neden olmaktadır. Bu durum bireyin özsaygısını kaybederek sonu intihara varabilecek çeşitli psikolojik sorunlar yaşamasına yol açabilmektedir (Arıkan, 2002, s. 12). Diğer önemli bir unsur ise toplumun olumsuz bakış açısından etkilenen engelli bireyin kendisini suçluluk, utanç ve acizlik duyguları üzerinden tanımlaması, kendisinin diğer bireylerden olumsuz anlamda farklı olduğunu kabullenmesidir.

Topal diye konuşmuşlar. Oldu tabi kötü hissettim. İntihar edecektim ama hanım anladı sakladı her şeyi... (K3B)

Her zaman dışlandığımızı düşünüyoruz, sağlamlarla bir miyiz? Engelli birey olmak çok kötü bir duygu. Halkımız eğitilmeli manevi açıdan eğitimsiz. Daha iyileri de var, üzecek kişiler de var. Psikolojik olarak rencide edildiğimizde oldu, özürlü demek aşağılık demek, diğer insanlar gibi olamıyoruz (K5G).

Sonuç

Çalışmada, sosyal mekânlardan biri olan köyde yaşayan engelli bireylere yönelik sosyolojik bir betimleme ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çalışma da nitel araştırma yöntemlerinden saha çalışması stratejisi uygulanmış ve yapılan her bir görüşme analize tabi tutularak köyde yaşayan engelli bireyler ve karşılaştıkları sorunlar tartışılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada engelli bireyler, aile bireyleri arasında en çok anneleri ile yakın ilişki kurduklarını, herhangi bir sorunla karşılaştıklarında diğer aile bireyelerine kıyasla annelerinin onlarla ilgilendiğini, engellilik halini ilk fark eden kişinin de anneleri olduğunu ve babaları ile daha mesafeli bir ilişkileri olduğunu belirtmişlerdir. Toplumda “annelik”, “kadınlık”, “ev içi sorumluluklar” kadını tanımlarken, “babalık”, “erkeklik” ve “aileyi geçindirme” ise erkeği tanımlayan unsurlardır (Burcu, Kamanlıoğlu, ve Şahin, 2006). Bu unsurlar gelenekselliği benimsemiş kır toplumlarında daha fazla görülmekte ve engelli bireylerin aile içi ilişkilerini oluşturan temel dayanak olmaktadır. Anne, aileyi toparlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkarken baba ise uzaktan destekleyici aile reisi olarak işlevini yerine getirmektedir. Bu durum aile kurumunda kadının birçok sorumluluk üstlenmesine yol açmakta, üstlenilen sorumluluklar aile içi rollerde kendisi de dâhil olmak üzere aile bireyelerinin tamamından sorumlu olan, çocukların bakımında birincil görevli olan “anne” rolünün oluşmasına neden olmaktadır. Özellikle köy gibi geleneksel toplumlarda kadın eş olma, anne olma ve ev içi işleri yerine getirme arasında sıkışmış durumdadır.

Ebeveynlik rollerine dair çalışmada öne çıkan bir diğer husus ise engelli bireyelerin annelerinin aşırı koruyucu/korumacı bir tutuma sahip olmasıdır. Çocuklarının engelli bir birey olarak dünyaya gelmesinde kendisinin de etkisi olduğunu düşünmesi, doğuştan ya da sonradan engelli olan bireyin sosyal ilişkiler kurarken zorlanacağına inanması ve engelli çocuğun bulunduğu döneme ait gelişimsel özellikleri gösteremeyeceğine dair düşünceleri özellikle annelerin davranışlarında yoğun bir değişikliğin meydana gelmesine yol açmıştır. Aynı anda hem ev içi rollerini yerine getiren hem de engelli çocuğu ile ilgilenen annenin bu süreçte çevresiyle kurduğu sosyal ilişkiler azalmakta hatta çoğu zaman kopmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerindeki ataerkil düşüncenin kırsalda daha çok benimsenmiş olması aile bireyleri arasında eşit olmayan bir görev dağılımının oluşmasına neden olmaktadır. Devletin engelli bireylere yönelik politikaları engelli birey ve ailesini evde bakıma yönlendirmekte, böylece baba mesleki rollerini yerine getirmek için dışarıda aktif olarak bulunurken anne ise evde engelli çocukları ile ilgilenmektedir. Yine devletin engelli

bireyler için oluşturduğu sosyal yardım ve politikaları köyde yaşayan engelli bireylerin temel alındığı çalışmalar olmamakla birlikte kent merkezli oluşturulan bu politikalar, engelli bireylere detaylı ve açık bir anlatım benimsenerek yansıtılmamaktadır.

Engelli bireyler evlilik ve eş seçiminde toplumun olumsuz bakış açısı ile karşılaşmaktadır. İyi bir eş olabilmek için “tam/sağlıklı” bireyler olunması gerektiği algısı engelli bireylerin eş adayları ya da eş adaylarının aileleri tarafından istenmemelerine yol açmaktadır. Babalık, eş olma, koruma ve mesleki rolleri (Booth ve Worthman, 1998’den aktaran Burcu, Kamanlıoğlu ve Şahin, 2006, s. 9) yerine getiremeyeceği algısı nedeniyle engelli erkekler, eş seçimlerinde istenmeyen, tercih edilmeyen bireyler olarak görülmektedir. Evi geçindirme rolünü üstlenen erkek, iş gücünün bedene dayandığı köy yerleşim yerinde eksik olarak görülmektedir. Köyde yaşayan engelli kadınlardan ise annelik, kadınlık, ev içi rolleri yerine getirmenin dışında (eğer engel durumu uygunsu) ücretsiz tarım işçisi olarak da çalışması beklenmektedir. Özellikle çocuk bakımı ve ev işlerini yerine getirme konusunda baskı ile karşılaşan engelli kadınlar, acınma, istenmeme, küçük görülme gibi ötekileştirici, yalnızlaştırıcı ve değersizleştirici tutum ve davranışlarla karşılaşmaktadır. Bu durum onların kendilerini değersiz hissetmelerine, eş seçiminde seçen tarafta yer almamalarına hatta onlar adına uygun bulunan kişiler ile evlilik gerçekleştirmelerine yol açmakta, birçok engelli kadın ise evlilik kurumuna uygun bulunmamaktadır. Diğer yandan engelli çocuğa sahip olan kadınlar da eşleri tarafından çocuklarının engelli olmaları nedeniyle sorumlu tutulabilmektedir. Ek olarak engelli kadınlar eğitim ve istihdam alanlarında engelli erkeklere göre çok daha az yer almaktadır. Tüm bu belirtilenler köyde yaşayan kadının pekiştirilmiş dezavantajlı konumunu yansıtmaktadır.

Engelli bireyler köy içi ilişkilerinde akrabalık ve komşuluk ilişkisinin arkadaşlık ilişkisine göre daha mesafeli olduğunu belirtmiştir. Bu durumun oluşmasında engelli bireye yönelik sorumluluk bilincinin paylaşılma istenilmemesi ya da bireyler arasındaki problemlere yönelik tutum ve davranışların geliştirilmesi etkili olmaktadır. Diğer yandan engelli bireyler, köy halkı ile kurulan yardımlaşma ve dayanışma ilişkilerinin samimi olduğunu belirtmişlerdir. Kent sosyo-mekânının ürettiği ve bireyin temel alındığı cemiyet ilişkisinin aksine toplumsal iradenin bulunduğu, sosyal organizasyonun birlik ve bütünlüğe dayandığı cemaat tipi topluluklarda yardımlaşma ve dayanışma doğanın bir ürünü olarak görülür. Bu bağlamda yüz yüze temas ve ilişkilerin öne çıktığı, “biz” duygusunun hâkim olduğu köylerde yardımlaşma ve dayanışma temel bir unsurdur. Köy içi sosyal ilişkilerde engelli bireyler, acıma, alay edilme ve küçümsenme gibi olumsuz bakış açılarıyla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Burcu (2015)’nin de belirttiği gibi engelli bireye yüklenen kültürel anlamlar toplumdan topluma farklılaşmakta, çünkü kültüre bağlı olarak inşa edilen tanımlar her toplumda, her sosyal mekânda yeniden ve farklı şekilde yapılanmakta ve bu süreç devam etmektedir. Engelli bireylere ilişkin ‘acınacak olan’, ‘kendine yetemeyen’, ‘yardıma muhtaç’, şeklindeki olumsuz kültürel tanımlamaların geleneksel köy yapısında inşa edilmesi ve sürdürülmesi aslında yaşanan çevrenin olumsuz kültürel tanımların kültürden sökülüp atılması ve yerine olumlu kültürel tanımların konulması noktasında bir dezavantajlılık gibi gözükmemektedir. Şüphesiz bu dezavantajlılık toplumun her kesimini kapsayıcı politikalarla giderilebilir.

Topluma eşit ve tam katılımın sağlanması için eğitim, istihdam, ulaşım, sağlık, rehabilitasyon ve sosyal hizmetlere erişim konularındaki engellerin kaldırılması gerekmektedir. Engelli bireylerin toplumla bir arada olmasını amaçlayan sosyal politikalar cinsiyet, yaş, yerleşim yeri gibi hiçbir konuda ayırım yapmadan tüm engelli bireylere yönelik olarak geliştirilmeli ve uygulanmalıdır (Karataş, 2001). Ancak engelli bireyler, sosyal hayata dâhil olmada birçok sorunla karşılaşmaya devam etmektedirler. Özellikle köyde yaşayan engelli bireyler eğitim, ulaşım, teknoloji ve sağlık hizmetlerine erişimde, istihdam ve serbest zaman değerlendirme konularında eksikliklerle karşılaşmaktadır. Engelli bireyler şehir merkezinden uzakta olan köylerde yaşamakta ve köylerde çoğunlukla engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik sağlık kuruluşları, eğitim merkezleri, istihdam alanları, sportif ve kültürel merkezler bulunmamaktadır. Engelli bireylerin en yakın eğitim merkezlerine otobüs, minibüs, gemi gibi ulaşım araçlarıyla erişim sağlamak zorunda kalması engelli bireylerin eğitim hizmetlerinden uzak kalmalarına yol açmaktadır. Diğer yandan engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik sağlık hizmetleri veren kuruluşlar köylerde bulunmamaktadır. Engelli bireyler için sağlık ya da eğitim hizmetlerinden yararlanmak amacıyla ulaşım araçlarını kullanmak bir zorunluluk halini almaktadır. Yine engelli bireylere yönelik ulaşım araçlarının köylerde bulunmaması da dikkat çekmektedir.

Engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlardan birisi de istihdam ve ekonomik katılımdır. Engelli bireylerin daha çok kent merkezlerinde istihdam edilmesi, istihdam alanı olarak belirlenen işlerin engelli bireylerin engel türlerine ve derecelerine uygun olmaması, işverenlerin engelli bireyi istihdam etmeye yönelik olumsuz tutum ve davranışları, kamu kurumları ile özel sektörde çalışan engelli bireylerin aynı koşullarda çalıştırılmaması engelli bireylerin istihdamında öne çıkan başlıca sorunlardır. Köylerde engelli bireylere yönelik iş alanlarının olmaması-beden gücüne dayalı işlerin ağırlıklı olması-, iş imkânlarının kent merkezlerinde toplanmış olması ve bu durumun engelli birey için mekân değişikliğine yol açacak olması engelli bireyi iş hayatından uzaklaştırmaktadır. Eğitim alamayan, iş hayatından uzaklaşan engelli bireye, köy sosyo-mekânı kendisini geliştirebileceği herhangi bir kültürel ve sosyal alan da sunmamaktadır. Diğer yandan engelli bireyler, köy içinde herhangi bir ulaşım sorununun bulunmadığını belirtmişlerdir. Köy içerisinde herkesin birbirini tanınması ve birbirleriyle dayanışma içinde olması engelli bireyler için önemli bir unsurdur. Ek olarak engelli bireyler kent merkezlerini ekonomik açıdan yaşaması zor ve pahalı alanlar olarak tanımlamaktadır.

Tüm belirtilenler çerçevesinde sosyal bir mekân olan köylerde, engelli bireyler temel gereksinimleri olan ulaşım, eğitim, istihdam, sağlık, teknoloji, kültürel ve sportif aktiviteler açısından çeşitli sıkıntılar yaşamaktadır. Engelli bireylere yönelik politikaların kent merkezlerine yönelik oluşturulması, köyde yaşayan engelli bireylerin bu eylemlerden yararlanmasında zorluk yaşamasına neden olmaktadır. Çünkü engelli bireylerin ihtiyaçlarının şekillenmesinde yaşadıkları mekânların özellikleri de etkili olmaktadır. Bu nedenle engelli bireylere yönelik hizmetler onların erişebileceği yerlerde olmalı ve onların ihtiyaçlarına yönelik gerçekleştirilmelidir. Bu noktada önemli sosyolojik durum, aslında köylerinde olmaktan mutsuz olmayan engelli bireyleri talep ve gereksinimlerine cevap verecek şekilde kendi sosyal mekânında mutlu hale getirmek gerektiğidir. Yaşam memnuniyeti köy yaşamının kente aktarılmasıyla değil bulgulardan da anlaşıldığı üzere köy yaşamının engelli bireyler için iyileştirilmesi yönünde planlamaların yapılmasıdır.

Diğer yandan engelli bireylerin toplumda karşılaştıkları acıma, küçümseme, etiketleme, dışlama gibi olumsuz kültürel tavırlar yaşanan yer neresi olursa olsun toplumda gözlemlenen bir sonuçtur. Zira bireyin farkındalığının artırılması ve sosyal organizasyonun herkesi kapsayıcı politikasının toplumsal yaşama uyarlanması ve en önemlisi de hak temelli yaklaşımın gündelik yaşam içinde içselleştirilmesi ile aslında hem kentte hem de kırsalda engelli bireylerin sosyal engellenmelerinin önüne geçilmiş olacaktır. Bununla birlikte bu çalışmanın önemli bir sonucu olarak kısıtlılıkların köy ya da kent fark etmeksizin engelli bireylerin sosyal yaşamlarındaki mevcudiyetleri göz önünde tutulduğunda yaşanan mekânın kendine özgü özellikleri var olan sosyal engellenmeleri çeşitlendirmekte ya da farklılaştırmaktadır. Ancak tekrar belirtmek gerekir ki toplumsal bakış açısı ve kültürel benimseyişler bağlamında Türkiye’de hangi sosyal mekânda olursa olsun engelli olan bireyler için olumsuz tutumlar, tanımlamalar sergilenirken eğitim, istihdam, serbest zaman değerlendirme imkânları, sağlık, ulaşım, erişim gibi daha somut imkânlar söz konusu olduğunda engelli olan birey için çoğu zaman kent yaşamı köye göre daha cazip hale bürünmektedir.

Kaynakça

- Altuntaş, N. ve Doğanay, G. (2016). Trabzon'da engelli kadın profili. *KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 315-339. http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/sbedergisi_ed0ee.pdf adresinden erişildi.
- Arıkan, Ç. (2002). Sosyal model çerçevesinde engelliliğe yaklaşım. *Ufuk Ötesi Bilim Dergisi*, 2(1), 12-21. http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2009/08/sosyal_model_ozurluler.pdf adresinden erişildi.
- Aysan, F. ve Özben, Ş. (2007). Engelli çocuğu olan anne ve babaların yaşam kalitelerine ilişkin değişkenlerin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1-6. <https://dergipark.org.tr/en/pub/deubefd/issue/25429/268270> adresinden erişildi.
- Atıcı, İ. (2007). *Fiziksel engelliler ve kentsel mekânın kullanımı*, (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://www.ulusaltezmerkezi.net/fiziksel-engelliler-ve-kentsel-mekanin-kullanimi/> adresinden erişildi.
- Barnes, C. (1998). The social model of disability: A sociological phenomenon ignored by sociologists? içinde *The disability reader: Social science perspectives*, T. Shakespeare (Ed.), New York: Cassell Pub.
- Booth, A. ve Worthman, A. (1998). *Men in families*. London: Lawrence Erlbaum Associates Publisher.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye’de özürli birey olma temel sosyolojik özellikleri ve sorunları üzerine bir araştırma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

- Burcu, E. (2011), Türkiye’de engelli bireylere ilişkin kültürel tanımlamalar: Ankara örneği, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54. <https://dergipark.org.tr/pub/huefd/issue/41212/501034> adresinden erişildi.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Burcu, E., Kamanlıoğlu, M., ve Şahin, B. (2006). Özürlü bireylerin eş Seçiminde yaşadıkları sorunların cinsiyete göre karşılaştırılması. *Kadın/Woman 2000*, 2(7), 1-30.
- Creswell, J. (2015). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çağlar, S. (2012). Engellilerin erişebilirlik hakkı ve Türkiye’de erişebilirlikleri, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 61(2), 541-598. doi:10.1501/Hukfak_0000001666
- Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE). (2002). *Türkiye özürlüler araştırması*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Elwan, A. (1999). *Poverty and disability: A survey of the literature*. Social Protection Labor Markets, Pensions. Social Assistance/ The World Bank. <http://documents.worldbank.org/curated/en/488521468764667300/pdf/multi-page.pdf> adresinden erişildi.
- Ergüden, D. (2008). *Sosyal dışlanma açısından bedensel engelli bireylerin yaşantılarının incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://www.ulusaltezmerkezi.net/sosyal-dislanma-acisindan-bedensel-engelli-bireylerin-yasantilarinin-incelenmesi/> adresinden erişildi.
- Fırat, A. (1994). *Normal çocuğu olan anne babalar ile zihinsel özürlü çocuğu olan anne babaların zihinsel özüre karşı tutumları* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Fine, M. ve Asch, A. (1988). Introduction: Beyond pedestals. M. Fine ve A. Asch (der.). *Women with disabilities: Essays in psychology, culture and politics*, içinde (1-37) Philadelphia: Temple University Press.
- Glaser, B. ve Strauss, A. (1967). *Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aidine.
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi?, D. Bezmez, S. Yardımcı, Y. Şentürk (Der.). F. B. Aydar (Çev.), *Sakatlık Çalışmaları*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Goffman, E. (1968). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*: Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice Hall.
- Goffman, E. (1997), Selections from stigma. L. Davis (Ed.), *The disability studies reader* içinde (s.203-215). London: Routledge.
- GÖZDER ve KASDER (2012). Engelli ayrımcılığı araştırması ve engelli ayrımcılığına karşı çözüm önerileri raporu, Engelli Ayrımcılığını Önleme ve Mücadele Platformu, Sabancı Vakfı, http://www.sabancivakfi.org/i/content/4854_2_Engelli_Ayrimciligi_Arastirmasi_ve_Engelli_Ayrimciligina_Karsi_Cozum_Onerileri_Raporu.pdf adresinden erişildi.
- Işık, İ. (1994). Mekânın politikleşmesi, politikanın mekânsallaşması. *Toplum ve Bilim Dergisi*, 64-65, 7-38 https://issuu.com/buyukkutuphane/docs/toplum_ve_bilim_-_say__64__65_-_199 adresinden erişildi.
- Kahraman, F. (2010). Çalışan yoksulların haklar ironisi: Metalaştırılmış çalışanlar. *Sosyal Haklar Sempozyumu*. İstanbul: Petrol-İş Yayımları. https://www.academia.edu/6441777/%C3%87a1%C4%B1C5%9Fan_Yoksullar%C4%B1n_Haklar_%C4%B0ronisi_Metala%C5%9Ft%C4%B1r%C4%B1m%C4%B1C5%9F_%C3%87a1%C4%B1C5%9Fanlar adresinden erişildi.
- Karataş, K. (2001). Engellilerin topluma kazandırılması. *Ufuk Ötesi Aylık Dergi*, 5(29), 10-19.
- Karataş, K., ve Çiftçi Gökçeşlan, E. (2010). Türkiye’de engelli kadın olmak: Deneyimler ve çözüm önerileri. *The Journal of International Social Research Woman Studies*, 3(13), 147-153. <http://panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/k/a/karatas-kasim-ve-elifgokcearslan.pdf> adresinden erişildi.
- Kargın, T. (2001). Kırsal bölgede yaşayan işitme engelli çocuklara yönelik geliştirilen bireyselleştirilmiş aile eğitim programının etkililiğinin değerlendirilmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 49-60. doi: 10.1501/Ozlegt_0000000056
- Kaplan, H. ve Öztürk, M. (2004). Engelliler, kamu mekânı ve engelsiz tasarım: Kamusal iç mekânlarda irdelenmesi için bir çerçeve. *Planlama Dergisi*, 2, 67-74. https://www.researchgate.net/publication/238774321_Engelliler_Kamu_Mekani_ve_Engelsiz_Tasarim_Kamusal_Ic_Mekanelerde_Irdelenmesi_Icin_Bir_Cerceve adresinden erişildi.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi düşüncede mekân tartışmaları. *Düşünme Dergisi/ Journal of Thinking*, 4, 1-13. <http://posable.com/uploads/dergi/30.pdf> adresinden erişildi.
- Koca, C. (2010). *Engelsiz şehir planlaması bilgilendirme raporu*, Dünya Engelliler Vakfı. https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/9259/mod_resource/content/0/engelsiz%C5%9Fehirplanlama%20raporu.pdf adresinden erişildi.
- Lipson, J. G. ve Rogers, J. (2000). Cultural aspects of disability. *Journal of Transcultural Nursing*, 11, 212-219. doi:10.1177/104365960001100308
- Önver Şiriner, M. (2014). Yeti yitimi bireyleri sakatlayan kentsel mekânlar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 25(2), 37-60. <https://dergipark.org.tr/pub/tsh/issue/48463/613832> adresinden erişildi.

- Özbulut, M. ve Sayar Özgür, Ö. (2009, Haziran). Bir sosyal dışlanma fotoğrafı - Engelli bireylerin toplumla bütünleştirilmesine yönelik tespit, bilgilendirme ve veri tabanı oluşturma çalışması (Özveri-Malatya) projesi araştırma sonuçları. *Aile ve Toplum: Eğitim, Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5(17), 59-77. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/spcd/issue/21116/227444> adresinden erişildi.
- Özsoy, Y., Özyürek, M. ve Eripek, S. (1997). *Özel eğitime giriş*. Ankara: Karatepe Yayınları.
- Pred, A. (1984). Place as historically contingent process: Structuration and the time-geography of becoming places. *Annals of the Association of American Geographers*, 74 (2), 279-297.
- Reid, B. ve Bross, M. (1993). Project TRAIN: Trainig rural area interventionists to meet needs: The 1991 ACRES exemplary preservice/in-service training program award recipients, *Rural Special Education Quarterly*. 12(1), 3-8 doi: 10.1177/875687059301200102
- Sağlık, A., Sağlık, E. ve Kelkit, A. (2014). Kentsel donatı elemanlarının peyzaj mimarlığı açısından irdelenmesi: Çanakkale kent merkezi örneği. 1. *Uluslararası Kentsel Planlama-Mimarlık-Tasarım Kongresi* içinde (ss.1023-1035). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi
- Seekins, Ravesloot, Rigles, Enders, Arnold, Ipsen, . . . Asp. (2011). *The future of disability and rehabilitation in rural communities*. Rural Futures Lab Foundation. <http://lib.ncfh.org/pdfs/2k9/9240.pdf> adresinden erişildi.
- Subaşıoğlu, F. (2000). Engellilerin internete erişimi üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(3-4), 203-216. <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/1615/1540> adresinden erişildi.
- Sontag, J., Schact, R., Horn, R. ve Lenz, D. (1993). Parental concerns for infants and toddlers with special needs in rural vs. urban countries of Arizona, *Rural Special Education Quarterly*, 12 (1), 36-46. Doi: 10.1177/875687059301200107
- Su, G. (2016). *Köyde yaşayan engelli bireyler üzerine nitel bir araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden erişildi.
- Şişman, Y., Yazıcı, B. ve Kocabaş, F. (2010). *Özrümlülerin çalışma yaşamına katılma gereği ve Türkiye’de bu bağlamda uygulanan sosyal politikaların genel bir değerlendirmesi, kota yönteminin uygulanmasına ilişkin bir Eskişehir örneği*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tate, D.G., Maynard, F. ve Forcheimer, M. (1993). Predictors of psychologic distress one year after spinal cord injury. *AM.J of Physical Medical Rehabilitation*, 72, 272-275. doi: 10.1097/00002060-199310000-00004
- T24 (2012, Temmuz 3). Toplumun yüzde 70’i engelli komşu istemiyor! 2016 tarihinde T24 Haber: <http://t24.com.tr/haber/toplumun-yuzde-70i-engelli-komsu-istemiyor,207663> adresinden erişildi.
- Tekin, H. (2006). Nitel araştırma yönteminin bir veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme. *Sosyoloji Dergisi*, 101-116. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji/issue/521/4777> adresinden erişildi.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: kilit fikirler, meseleler ve düşüncüler. Bezmez D., Yardımcı S., Şentürk Y. *Sakatlık çalışmaları* (Sosyal bilimlerden bakmak) (Çev. F. Aydar) içinde (ss. 31-50). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2010). *Özrümlülerin sorun ve beklentileri araştırması*. Ankara: TÜİK Matbaası. <https://ailevecalisma.gov.tr/media/5602/ozurlulerin-sorun-ve-beklentileri-arastirmasi-2010.pdf> adresinden erişildi.
- Uslu, A. ve Shakouri, N. (2014). Kentsel peyzajda engelli/yaşlı birey için bağımsız hareket olanağı ve evrensel tasarım kavramı, *Kastamonu Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 14(1), 7-14. <https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-goruntule&id=AWI-Xxxqc1v2OjYA2D18> adresinden erişildi.
- Yılmaz, F. ve Çakırer Özservet, Y. (2013). Yerelden engelsiz tasarım uygulamaları, Küçükçekmece Belediyesi örneği, *I. Ulusal “Engellileştirilenler” Sempozyumu, Ulaşılabilir Kentler Engelsiz Mekânlar (UKEM) Hareketi*, Selçuk Üniversitesi Mimarlık Bölümü, Konya, *Kongre Kitabı* içinde (s.150-160). Konya: Selçuk Üniversitesi. <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/handle/11352/1363?locale-attribute=en#sthash.ijbkKGyo.dpbs> adresinden erişildi.